

มรดกชุมชนท่ามกลางมรดกประวัติศาสตร์ชาติ: ความพยายามในการอนุรักษ์ชุมชนวัดราชันต์ดา

ดร.ณัฐวุฒิ อัสวโกวิทวงศ์ / มนต์ทวี จิระวัฒน์ทวี
ศูนย์วิจัยบูรณาการภาพพื้นที่และสังคม มหาวิทยาลัยศรีปทุม
nattawut.us@spu.ac.th, montve@gmail.com

ผุสดี รอดเจริญ
คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
numwhan53@hotmail.com

ดร.ปนายุ ไชยรัตนานนท์
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้า เจ้าคุณทหารลาดกระบัง
ridermai@hotmail.com

บทคัดย่อ

พื้นที่รอบกรุงรัตนโกสินทร์ถูกรับรู้ว่าเป็นพื้นที่อนุรักษ์ประวัติศาสตร์ที่สำคัญมาช้านาน เนื่องด้วยลักษณะสำคัญของสภาพแวดล้อมที่ประกอบด้วย กลุ่มอาคาร ศาสนสถาน และสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ ประกอบกันขึ้นเป็นบรรยากาศของพื้นที่อันแสดงถึงเอกลักษณ์ของชาติอย่างสำคัญ จนทำให้หน่วยงานต่างๆ ทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่นได้เข้ามาจัดทำแผนการพัฒนาพื้นที่ให้คงอยู่และเป็นจุดหมายของการท่องเที่ยว อย่างไรก็ตามพื้นที่แห่งนี้ได้มีชุมชนที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์รายรอบอยู่ แต่ไม่ได้ถูกส่งเสริมให้เกิดการรับรู้อันเนื่องมาจากภาพกรรมของมรดกประวัติศาสตร์ชาติอันมีความสำคัญมากกว่า นั่นเป็นเพราะส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์เหล่านี้ไม่อาจถูกบรรจุในเรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์ชาติขนาดใหญ่ได้อย่างแนบสนิท ขณะเดียวกันชุมชนเหล่านี้ยังมีความเสี่ยงต่อการสูญเสียสภาพดั้งเดิมอันเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงของบริบทโดยรอบอย่างรวดเร็ว ท่ามกลางสถานการณ์นี้ คณะผู้ศึกษาสะท้อนผ่านกรณีศึกษาชุมชนวัดราชันต์ดาที่ตั้งอยู่ด้านหลังโลหะปราสาท โดยศึกษาผ่านปฏิบัติการภาคสนามทางวิชาการในการกระตุ้นกิจกรรมเพื่อการอนุรักษ์ ระหว่างเดือนเมษายน 2555 ถึงเดือนมีนาคม 2556 จนกระทั่งเกิดคณะทำงานด้านการอนุรักษ์ขึ้นในชุมชน งานวิจัยชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อศึกษาความเปลี่ยนแปลงในการอนุรักษ์ชุมชนผ่านการสร้างการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนควบคู่ไปกับการสร้างความรู้ด้านการอนุรักษ์ โดยมียุทธศาสตร์สี่ด้าน ประกอบด้วย การเขียนประวัติศาสตร์ชุมชน การเก็บข้อมูลและรังวัดอาคารสำคัญ การสร้างเครือข่ายด้านอนุรักษ์ และการกำหนดแผนการพัฒนาชุมชน คณะผู้ศึกษาสรุปสามองค์ประกอบที่เป็นสิ่งกำหนดในการวางแผนทางการอนุรักษ์ให้เกิดขึ้นในอนาคต ได้แก่ 1) ความสามารถในการกำหนดและขับเคลื่อนมรดกของชุมชน 2) ระดับของความตื่นตัวของพันธมิตรและเครือข่ายการอนุรักษ์ และ 3) ความชัดเจนในความมั่นคงของที่ดิน

คำสำคัญ: การอนุรักษ์ชุมชน การเขียนประวัติศาสตร์ การสำรวจอาคาร การวิจัยเชิงปฏิบัติการ ชุมชนวัดราชันต์ดา

Local Heritage Enclave within National Historic Settings: The Struggle of Wat Ratchanadda Community in Conservation

Dr.Nattawut Usavagovitwong / Monthavee Jirawatthavee

Center for Integrated Socio-Spatial Research, Sripatum University

nattawut.us@spu.ac.th / montve@gmail.com

Putsadee Rodcharoen

Faculty of Archeology, Silpakorn University

numwhan53@hotmail.com

Dr.Panayu Chairattananondha

Faculty of Architecture,

King Monkut's Institute of Technology, Ladkrabang

ridermail@hotmail.com

Abstract

The old town of Bangkok, also known as Rattanakosin, has always been a remarkable conservation area, comprised of a series of heritage buildings with a fine-grained historical atmosphere. A number of tourism development plans and strategies have been designed by agencies local and national, in order to ensure Rattanakosin's status quo as a popular tourist destination. However, as local enclaves set within the context of national heritage, the voices of several historic communities in the area have been overtaken by the grand historical-national narratives. Because they are not included as a part of grand historical-national discourse, some local communities are at risk, due to the influx of tourism, which is rapidly changing the authenticity of their settings. Through a case study of Wat Ratchanadda community, the authors try to examine the conservation process through the quasi-operational academic field work conducted during April 2012 – March 2013 in order to encourage local people to maintain the survival of their own heritage. This research mainly aims to study the change in community conservation process via participatory approach, and to obtain knowledge of conservation through academic groundwork. Hence, the community conservation taskforce emerges, addressing four strategies: local historiography, building inventory, clustering conservation network, and defining community development plan. The authors highlight three elements to envisage local heritage survivals: 1) ability to define the heritage value (art of articulating history), 2) degree and rigorous movement of allies in conservation, and 3) securing land tenure.

Keywords: community conservation, historiography, building inventory, action research, Wat Ratchanadda community

1. บทนำ

เป็นที่ทราบกันดีแล้วว่า การเขียนประวัติศาสตร์ (historiography) ก็คือการขบเน้นปรากฏการณ์บางอย่างที่ผู้เขียนประวัติศาสตร์เห็นความสำคัญออกมาให้แจ่มชัดโดยไม่พูดถึงเหตุการณ์บางอย่างที่อยู่ร่วมเวลากัน หรือคือ “การพูดถึงหรือยกย่องสิ่งหนึ่งโดยไม่พูดถึงสิ่งที่เหลือมันเอง” (Foucault 1972) ดังนั้นสถานะการรับรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์จึงเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของการสถาปนาระบบคุณค่า หล่อหลอม และจัดวางตำแหน่งแห่งที่เกี่ยวกับการให้คุณค่าในสังคม ทั้งด้านศิลปะ วัฒนธรรม ตลอดจนค่านิยมต่างๆ หรือกล่าวคือ การเขียนประวัติศาสตร์นั้นเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการประกอบสร้างความเป็นชาติ โดยหนึ่งเครื่องมือเหล่านี้คือ สถาปนาคุณค่าแห่งชาติผ่านทางสถาปัตยกรรม (Munasinghe 2006; Navapan 2013)

พื้นที่รอบกรุงรัตนโกสินทร์เป็นผลิตผลหนึ่งของการประกอบสร้างความหมาย ว่าด้วยการสถาปนาคุณค่าในลักษณะของการจัดลำดับศักยภาพทางประวัติศาสตร์ในฐานะมรดกของชาติ โดยให้ความสำคัญกับสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบของสภาพแวดล้อม ที่มีความหมายในการแสดงออกซึ่งความเป็นไทย โดยอิงอยู่กับสถาบันทางสังคมที่สำคัญต่างๆ ซึ่งถูกแปลงสภาพสู่ปฏิบัติการและกลไกในการขบเน้นในรูปแบบต่างๆ อาทิ มาตรการการควบคุมทางผังเมือง แผนพัฒนาพื้นที่ กฎหมายการอนุรักษ์อาคาร และการเน้นสัญลักษณ์ผ่านพิธีกรรมเชิงพื้นที่ เป็นต้น

ที่ผ่านมาปฏิบัติการและกลไกเหล่านี้ ไม่ได้ผนวกรวมและพิจารณาถึงระบบคุณค่าอื่นในฐานะวัฒนธรรมย่อย ทั้งในระดับภูมิภาคและชุมชน ที่อยู่นอกการเขียนประวัติศาสตร์ของชาติ เนื่องจากวัฒนธรรมและมรดกเหล่านี้ยากที่จะหลอมรวมและให้ภาพต่อเนื่องอย่างเป็นเนื้อเดียวกับวัฒนธรรมชาติ ส่งผลให้การดำรงอยู่ของวัฒนธรรมและมรดกระดับชุมชน เลือนหายไปและถูกกลบทับโดยมรดกทางวัฒนธรรมกระแสหลัก (Waterton and Smith 2010) ซึ่งมีแนวโน้มที่ชุมชนและพื้นที่มรดกทางวัฒนธรรมเหล่านี้จักถูกแทนที่ด้วยพื้นที่เพื่อใช้รองรับกระแสการท่องเที่ยว จนอาจล่มสลายลงจากการแปลง

คุณค่าและมรดกทางวัฒนธรรมกระแสหลักให้เป็นสินค้าและบริการที่แลกเปลี่ยนกับระบบตลาดได้ (Commodification/Fetishism) (Deleuze and Guattari 1983)

ชุมชนวัดราชันต์ดาเป็นหนึ่งในพื้นที่ทางมรดกทางวัฒนธรรมที่ถูกกลบทับด้วยมรดกทางประวัติศาสตร์ชาติ เนื่องจากตั้งอยู่ภายในพื้นที่รอบกรุงรัตนโกสินทร์ และถูกรายรอบด้วยสิ่งบงชี้ทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญ ทั้งด้านสถาปัตยกรรมและสภาพแวดล้อม ได้แก่ โลหะปราสาท ถนนราชดำเนิน สนามหลวง ฯลฯ ทางด้านพิธีกรรม ได้แก่ งานมหรสพและงานสมโภชน์ต่างๆ และด้านจารีต ได้แก่ งานพระราชพิธี งานเทศกาลทางวัฒนธรรมประจำปี เป็นต้น

โดยทั่วไปนั้นการอนุรักษ์ชุมชนท่ามกลางการขาดหายของเครื่องมือและกลไกในการอนุรักษ์ในแทบทุกระดับก็ส่งผลให้ชุมชนดั้งเดิมเหล่านั้นสูญเสียพื้นที่ คุณค่าและความหมายของชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะชุมชนที่อ่อนไหวต่อการเปลี่ยนแปลงอันเป็นผลมาจากการพัฒนาเมืองอย่างรวดเร็ว (Tantinipankul 2013) การอนุรักษ์มรดกของชุมชนท่ามกลางกระแสสมรดกประวัติศาสตร์ชาติ จึงยังมีความท้าทายสองประการ ประการแรกคือ การดำรงอยู่ของมรดกชุมชนร่วมกันกับมรดกประวัติศาสตร์ชาติ (coexist) ภายใต้บริบทเชิงพื้นที่รอบกรุงรัตนโกสินทร์นั้นสามารถทำให้เกิดขึ้นได้หรือไม่ และควรถูกจัดวางตำแหน่งแห่งที่อย่างไร และ ประการที่สองกระบวนการประกอบสร้างวาทกรรมเพื่อขบเน้นความสำคัญของมรดกชุมชนในฐานะเครื่องมือต่อรองเชิงนโยบายที่กีดกันจากแผนการพัฒนาพื้นที่ อันส่งผลต่อความมั่นคงในที่ดินและ “สิทธิที่จะอยู่ในเมือง” (Silverman and Ruggles 2007) จักควรมีกระบวนการที่นำไปสู่การเดินหน้าเพื่อให้มรดกชุมชนยังคงสามารถแทรกตัวอยู่ในวาทกรรมมรดกของชาติอย่างไร

บทความนี้สะท้อนความท้าทายทั้งสองประการผ่านการทดลองศึกษาโดยใช้ปฏิบัติการภาคสนามทางวิชาการในการกระตุ้นกิจกรรมเพื่อการอนุรักษ์ จนกระทั่งเกิดคณะทำงานด้านการอนุรักษ์ขึ้นในชุมชน โดยมียุทธศาสตร์

สี่ด้าน ประกอบด้วย การเขียนประวัติศาสตร์ชุมชน การเก็บข้อมูลและรังวัดอาคารสำคัญ การสร้างเครือข่ายด้านอนุรักษ์ และการกำหนดแผนการพัฒนาชุมชน

2. ทฤษฎีและแนวคิดที่เกี่ยวข้อง

คณะผู้ศึกษา ได้อาศัยกรอบแนวคิดเพื่อนำไปสู่การระบุความหมาย คุณค่า และอัตลักษณ์ของพื้นที่โดยมีเป้าหมายเพื่อให้ประวัติศาสตร์ของนครธรรมดา เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติที่ดำรงอยู่ร่วมกัน มิใช่การถูกกลบหรือกดทับอย่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ดังนั้นกรอบแนวคิดที่เกี่ยวข้องจึงประกอบด้วยสองส่วน ได้แก่ แนวคิดด้านการอนุรักษ์และการอนุรักษ์ชุมชน และแนวคิดที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ในฐานะเครื่องมือการสร้างการดำรงอยู่และยอมรับ

2.1 แนวคิดด้านการอนุรักษ์พื้นที่ประวัติศาสตร์และการอนุรักษ์ชุมชน

ถึงแม้ว่างานอนุรักษ์จำนวนมากได้สะท้อนให้เห็นแล้วว่าองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญในกระบวนการอนุรักษ์ยากที่จะหลีกเลี่ยงอุดมการณ์ชาตินิยม (Light and Dumbraveanu-Andone 1997, 42-43; Vale 1992) ในลักษณะที่สถาปนาอุดมคติร่วมชนิตหนึ่งขึ้นมา โดยแขวนประวัติศาสตร์อื่นๆ ของความเป็นชาติที่แตกต่างออกไป รวมไปถึงความเป็นพลเมืองของผู้คน (Ardrugs 2013, 113; Hammami 2012) โดยเฉพาะในพื้นที่ซึ่งได้ถูกนิยามให้เป็นสมบัติของชาติ ในกรณีของพื้นที่รอบกรุงรัตนโกสินทร์และพื้นที่ต่อเนื่องตามแนวทางการอนุรักษ์พื้นที่ประวัติศาสตร์มีกละเลยมิติของชุมชน ซึ่งบ่อยครั้งนั้นชุมชนได้รับผลกระทบในการรื้อ-ทำลายสถาปัตยกรรมของคนทั่วไปอันมีชุดประวัติศาสตร์ที่ไม่สอดคล้องกับวาทกรรมชาติ (ยงธนิศร์ พิมลเสถียร 2556; Sirisrisak 2009, 467) และมีลักษณะที่แซ่แข็งคุณค่ากล่าวคือเป็นการยากที่จะอนุญาตให้เกิดการแลกเปลี่ยนความหมายเชิงคุณค่าใหม่ๆ (Pendlebury, Short, and While 2009) สำหรับการอนุรักษ์ โดยเฉพาะการอนุรักษ์

ชุมชนนั้นมีความเป็นพลวัตในตัวเองสูง ด้วยเหตุนี้การอนุรักษ์ชุมชนจึงมักไม่ได้ให้น้ำหนักกับความแท้ (authenticity) มากนักแต่กลับจะให้ความสำคัญกับการดำรงอยู่ของอดีตที่สามารถรับใช้ปัจจุบันได้ หรือกล่าวคือเป็นกระบวนการสร้างพื้นที่ให้ชุมชนได้ร่วมนิยามความหมายและอัตลักษณ์ของตนเอง (Heathcott 2103, 233) ให้เกิดสถานะแห่งความเป็นเจ้าของมรดก

ขณะเดียวกัน การท่องเที่ยวถือได้ว่าเป็นส่วนประกอบหนึ่งที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งในการฟื้นฟูชุมชนดั้งเดิมให้สามารถเกิดผลสัมฤทธิ์ในทางปฏิบัติ ทำให้กิจกรรมและการสร้างความเปลี่ยนแปลงต่อการอนุรักษ์ชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของการเชื่อมต่อกับตลาดและการลดทอนรหัสความหมายทางวัฒนธรรมให้สามารถแลกเปลี่ยนในระบบตลาดได้ (Teo 2003; Usavagovitwong 2013, 94) ซึ่งกระบวนการอนุรักษ์ชุมชนในปัจจุบันได้กลายเป็นฐานเศรษฐกิจใหม่ควบคู่ไปกับการนำเสนออัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมย่อย ประสบการณ์ในการฟื้นฟูชุมชนดั้งเดิมจากกรณีศึกษาต่างๆ ได้ตอกย้ำว่า องค์ประกอบของการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชน ประกอบด้วยองค์ประกอบสี่ส่วน ได้แก่ การนำเสนอประวัติศาสตร์ชุมชน การพัฒนาสภาพแวดล้อมทางกายภาพ การเชื่อมโยงเครือข่ายและภาค และการผสมสานกิจกรรมการอนุรักษ์ให้เข้ากับกลไกท้องถิ่น

2.2 ประวัติศาสตร์ในฐานะเครื่องมือการสร้างการดำรงอยู่และการยอมรับ

เป็นที่ทราบกันอย่างกว้างขวางในการดำเนินการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนดั้งเดิมนั้น การเขียนประวัติศาสตร์เป็นองค์ประกอบที่สำคัญยิ่ง เนื่องด้วยเหตุที่พื้นที่หรือประวัติศาสตร์ชุดใดๆ ไม่ปรากฏในความทรงจำของผู้คนก็เพราะว่าสิ่งนั้นไม่ได้ถูกจารึก ในระดับปฏิบัติการนั้นบ่อยครั้งที่กระบวนการอนุรักษ์และฟื้นฟูโดยคนในชุมชนเป็นกระบวนการจากผู้เชี่ยวชาญในการเข้ามากำกับและให้มาตรฐานคุณค่าคนในพื้นที่สูญเสียความสามารถในการกำหนด นิยาม และผลิตความหมายของตนเองในฐานะผู้ที่อยู่ร่วมกับมรดกนั้นๆ ได้ (Mydland and Grahn 2012, 580)

ดังนั้นกระบวนการเขียนประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการผลิตความหมายต่อมรดก จึงเป็นกระบวนการจากภายในและมีเป้าหมายเพื่อสะท้อนความเข้าใจความหมายของตนเองนี้ออกสู่สังคมภายนอก การใช้ประวัติศาสตร์ในฐานะแรงขับที่มีพลวัตจากภายใน จึงกลายเป็นกระบวนการที่ใช้มรดกในฐานะเครื่องมือมากกว่าที่จะถูกควบคุมจากสถานะความเป็นมรดก (Harvey 2001, 338) อีกทั้งเป็นการทำให้ความหมายของมรดกไม่กินความเพียงแค่มิติด้านกายภาพเท่านั้น แต่เป็นการเปิดพื้นที่ให้มีมิติทางสังคมมิถูกแช่แข็งไป แต่กลับมีโอกาสดังกล่าวเปลี่ยนปฏิสัมพันธ์กับกายภาพในฐานะอดีตที่รับใช้ปัจจุบันมากกว่าจะเป็นการจ้องจำอดีต (Bettiol 2007)

3. วิธีการศึกษา

จากฐานคิดดังกล่าว คณะผู้ศึกษาได้ศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงในสำนักประวัติศาสตร์โดยกระบวนการภายในชุมชน โดยได้ดำเนินการด้วยวิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม โดยใช้เครื่องมือการจัดทำแผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์ชุมชนเป็นตัวกลางในการสร้างความเปลี่ยนแปลง ซึ่งได้ทดลองปฏิบัติการกับพื้นที่ชุมชนวัดราชันดดา ระหว่างเดือนเมษายน 2555 ถึงเดือนมีนาคม 2556 การปฏิบัติการดังกล่าวสามารถจำแนกได้เป็นสองขั้นตอน ประกอบด้วย ขั้นตอนหนึ่ง คือการกระตุ้นให้เกิดกิจกรรมในพื้นที่ และอาศัยกิจกรรมการอนุรักษ์ซึ่งประกอบด้วย 1) การสำรวจและรังวัดอาคารสำคัญที่ถูกระบุคนโดยชุมชน 2) การรวบรวมข้อมูลประวัติศาสตร์ที่ชุมชนเป็นเจ้าของ และ 3) การสร้างพื้นที่ให้เกิดปฏิสัมพันธ์แลกเปลี่ยนเรียนรู้ภายในชุมชนและการสร้างเครือข่ายภาคีเพื่อการอนุรักษ์ชุมชนเป็นประเด็นมรดกร่วมของคนภายนอกพื้นที่

ขั้นตอนที่สอง คือการนำเสนอภาพความหมายใหม่ในฐานะตัวแทนของการอนุรักษ์ชุมชนที่บรรจุสำนึกของความเป็นเจ้าของประวัติศาสตร์และความหมายร่วมของคนในชุมชน โดยคณะผู้ศึกษาได้ปฏิบัติการออกแบบปรับปรุงสภาพแวดล้อมส่วนกลางของชุมชน โดยบรรจุ

สิ่งที่ชุมชนเสนอจากความต้องการภายในชุมชน เพื่อเน้นเนื้อหาความเป็นเจ้าของพื้นที่ อันนำไปสู่การปะทะสังสรรค์กับพื้นที่โดยรอบชุมชนที่เป็นมรดกประวัติศาสตร์ชาติ

4. ปฏิบัติการภาคสนาม: กรณีศึกษาชุมชนวัดราชันดดา

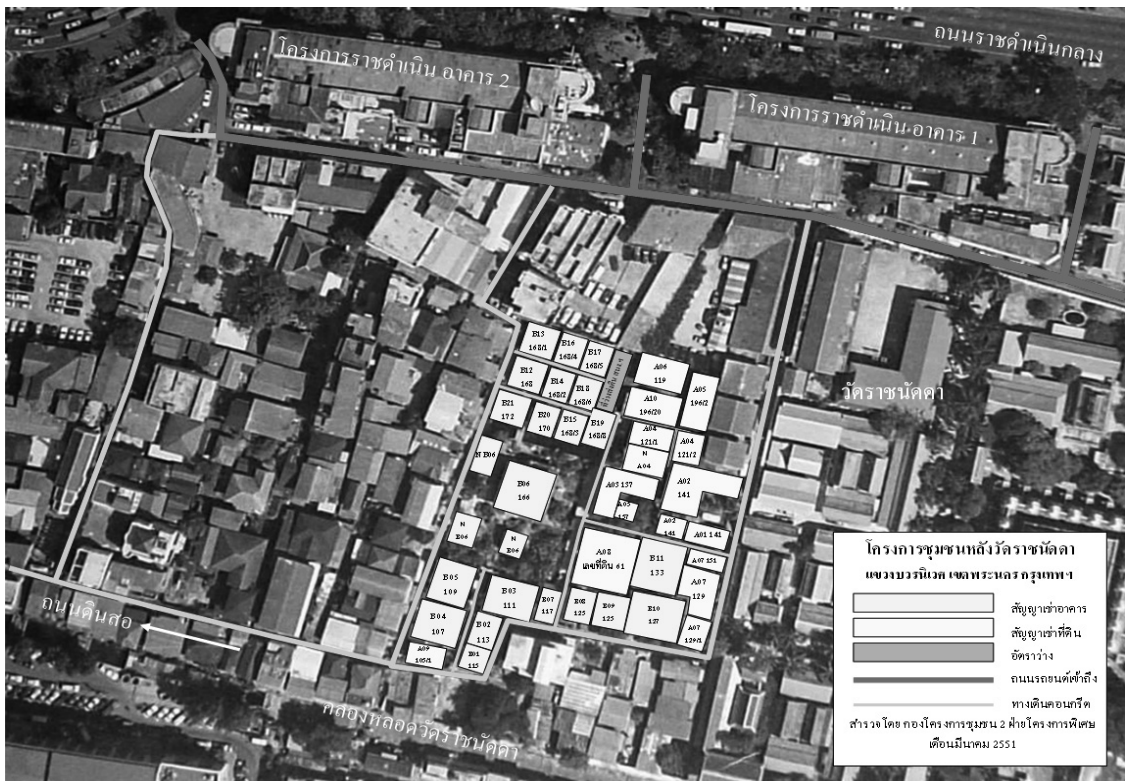
ชุมชนวัดราชันดดา ตั้งอยู่ในแขวงวัดบวรนิเวศ เขตพระนคร กรุงเทพฯ มีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ต่างๆ ดังนี้ ชุมชนมีขนาดประมาณ 5 ไร่ 3 งาน บริเวณที่ตั้งชุมชนอยู่ติดกับคลองหลอดวัดราชันดดา ซึ่งเป็นคลองสายเล็กๆ เชื่อมคลองคูเมืองเดิมและคลองรอบกรุง (ภาพที่ 1) ลักษณะโครงสร้างของพื้นที่เป็นบ้านเรือนปลูกติดกัน มีทางเท้าแคบๆ ใช้เดินสวนกันได้ และบางแห่งก็เป็นทางเดินขนานไปกับคลอง มีสะพานคอนกรีตแคบๆ ใช้เดินข้ามคลอง มีชุมชนใกล้เคียง เช่น ชุมชนตรอกศิลป์ ชุมชนตรอกตึกดิน ชุมชนวัดเทพธิดาราม เป็นต้น (กำธร กุลชลและทรงสรรค์ นิลกำแหง 2525; คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2553) ลักษณะของชุมชนเป็นชุมชนเพื่อการอยู่อาศัยเป็นหลัก มีจำนวนหลังคาเรือนทั้งหมด 171 หลัง แบ่งเป็นพื้นที่ทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์จำนวน 39 หลัง พื้นที่วัด 7 หลัง และพื้นที่เอกชน 125 หลัง (ธนากร สวารักษ์ 2555) สภาพบ้านเรือนมีตั้งแต่บ้านไม้สองชั้น บ้านตึก อาคารพักอาศัยกิ่งพาณิชย์ ซึ่งเป็นตึกแถวสมัยใหม่ติดถนน และอื่น ๆ บางบ้านยังคงสภาพดั้งเดิม (กว่า 80 ปี) จำนวน 4-5 หลังบางส่วนมีการปรับปรุงใหม่ ชาวบ้านในชุมชนมีอาชีพค้าขายหาบเร่แผงลอย ร้านค้าในตลาด รับราชการ และรัฐวิสาหกิจตามลำดับ มีกิจกรรมประเพณี ปีใหม่ สงกรานต์ วันเด็ก ทำบุญเลี้ยงพระ มีกลุ่มออมทรัพย์ (ก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2545) กระบวนการมีส่วนร่วม และความสัมพันธ์ในชุมชน พบว่า ชุมชนมีกลุ่มกิจกรรมหลายกลุ่มที่น่าสนใจ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กองทุนหมู่บ้าน (1 ล้านบาท) กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุข ศูนย์สุขภาพชุมชน คณะกรรมการชุมชน จากการสนับสนุนของสำนักงานเขตพระนครเป็นหลัก

4.1 ความเป็นมาของชุมชนและพื้นที่ใกล้เคียง กับกระบวนการเขียนประวัติศาสตร์ชุมชน

คณะผู้ศึกษา ได้เขียนประวัติศาสตร์จากการรวบรวมข้อมูลรายรอบพื้นที่จากแหล่งข้อมูลปฐมภูมิและทุติยภูมิ อาทิ การค้นเอกสารชั้นต้น การสัมภาษณ์ผู้อยู่ในชุมชน การค้นภาพถ่ายเก่า เพื่อสะท้อนให้เห็นเนื้อหาและความสำคัญของชุมชน โดยมีประเด็นนำเสนอพอสังเขปประกอบด้วย

- ด้านความสำคัญของย่านผ่านบุคคลสำคัญ: ชุมชนหลังวัดราชันดดา เป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีหลักฐานการอยู่อาศัยมาตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์ โดยในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้มีการโปรดเกล้าฯ สร้างวัดราชันดดารามวรวิหารเพื่อเฉลิมพระเกียรติแก่พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าหญิงโสมนัสวัฒนาวดี พระอัครมเหสี

องค์แรกของรัชกาลที่ 4 และสร้างโลหะปราสาทในวัดแทนพระเจดีย์ ต่อมาได้พระราชทานที่ดินบริเวณวัดราชันดดาให้ข้าราชการบริพารอยู่อาศัย ซึ่งแต่เดิมพื้นที่บริเวณนี้เป็นสวนผักและผลไม้อยู่ริมกำแพงพระนคร การคมนาคมในชุมชนนั้นมีทั้งการคมนาคมทางน้ำ โดยมีคลองหลอดวัดราชันดดา เป็นคลองที่ไหลผ่านชุมชน ขุดขึ้นเพื่อประโยชน์ทางยุทธศาสตร์และการคมนาคม ในสมัยก่อนคลองนี้มีขนาดกว้างกว่าปัจจุบันมาก และเคยมีเรือบรรทุกข้าวขนาดเล็กเข้ามาขาย มีบ้านเรือนอยู่ริมคลองทั้งสองฝาก ต่อมาราว พ.ศ. 2482 มีการสร้างเขื่อนริมคลองป้องกันตลิ่งพัง และเรือสะพานตึกดินซึ่งเป็นสะพานข้างคลองหลอดวัดราชันดดา บริเวณปากตรอกศิลป์ และตรอกวัดราชันดดา และสร้างสะพานใหม่ซึ่งอยู่ในแนวเดียวกับถนนดินสอ จึงส่งผลให้เรือสัญจรไม่ได้ สำหรับการคมนาคมทางบกนั้น บริเวณด้านทิศตะวันออกของชุมชนมีถนนดินสอตัด

ภาพที่ 1 แผนที่แสดงขอบเขตพื้นที่ชุมชนสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์
ที่มา : ธีรัฐผณี อัครโกวิทวงศ์และคนอื่นๆ

ผ่าน ถนนเส้นนี้ตั้งต้นจากลานเสาชิงช้าตรงโบสถ์พราหมณ์ ตรงไปทางทิศเหนือตัดข้ามถนนราชดำเนินกลางที่อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย ไปจนจรดถนนพระสุเมรุ ตรงข้ามเชิงสะพานเฉลิมวันชาติ มีความยาวประมาณ 820 เมตร เริ่มสร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 มีบันทึกระบุว่าเริ่มสร้างในวันที่ 14 พฤศจิกายน ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441) สร้างโดยใช้หินขนาดต่างๆ โยบดเป็นชั้นๆ สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นร่นราวคราวเดียวกับถนนราชดำเนิน ที่มาของชื่อถนนนั้น เกิดจากในย่านนี้ก่อนจะสร้างถนนมีการผลิตดินสอพวย ทั้งดินสอพูน ดินสอพูน และบ้างก็ว่าทำดินสอพองด้วย จึงเรียกกันว่าบ้านดินสอพูน หรือย่านบ้านดินสอพูน ต่อมาเมื่อมีทางเดินเล็กๆ ก็เรียกตรอกดินสอพูน และเป็นตำบลตรอกดินสอพูนในเวลาถัดมา จนกระทั่งมีการขยายตรอกดินสอพูนให้กว้างขึ้นและสร้างเป็นถนนในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงตั้งชื่อถนนตามประวัติของสถานที่ในอดีตว่า ถนนดินสอพูน (ปราณี กล้าส้ม 2544, 122-131)

- **ด้านความเชื่อมโยงกับบริบทอื่นๆ:** ชุมชนที่สำคัญในบริเวณถนนดินสอพูน นอกจากชุมชนหลังวัดราชชนิตดาแล้ว ยังมีชุมชนอื่นๆ อีก เช่น ชุมชนตรอกศิลป์ ซึ่งในอดีตเคยมีหน่วยงานของกรมศิลปากรตั้งอยู่ จึงอาจเป็นที่มาของชื่อตรอกศิลป์ อีกทั้งบริเวณนี้เป็นย่านที่อยู่อาศัยของขุนนางหลายท่าน เช่น บ้านพระพรหมพิจิตร บ้านพระเทวาทินิมิต เป็นต้น นอกจากนี้บ้านขุนนางข้าราชการแล้ว บริเวณตรอกนี้ยังมีคณะละครและร้านค้าที่มีชื่อเสียงในอดีต ด้านการทำเครื่องเงินเครื่องทองของหลวง เป็นร้านทำสิ่งของเครื่องใช้ที่พระเจ้าอยู่หัวพระราชทานแก่ขุนนางข้าราชการทั้งในและต่างประเทศ ชุมชนตรอกติดดินอยู่ทางด้านใต้ของคลองหลอดอยู่ติดกับทางด้านใต้ของวัดมหรณพาราม ซึ่งในอดีตบริเวณนี้เคยเป็นที่ตั้งของอาคารที่ใช้เก็บดินปืนของทางราชการ จึงเป็นที่มาของชื่อ ตรอกติดดิน และเป็นแหล่งกำเนิดคณะจำอวด หรือตลกหุ่นแรกของไทย (สำนักผังเมืองกรุงเทพมหานคร 2547) บริเวณศาลาว่าการกรุงเทพมหานครนั้น ครั้งหนึ่งเคยมีตลาดนัดอยู่ข้างๆ จนต่อมามีการสร้างที่จอดรถขึ้น แม่ค้าจึงย้ายมาตั้ง

ร้านขายของในตรอกวัดราชชนิตดา เริ่มจากไม่กี่ร้านแล้วจึงค่อยๆ เพิ่มมากขึ้น จนกลายเป็นแหล่งขายสินค้าจิปาถะ ซึ่งผู้มาจับจ่ายส่วนใหญ่เป็นข้าราชการกรุงเทพมหานครและพนักงานบริษัท ห้างร้านที่อยู่ในละแวกนี้ (ปราณี กล้าส้ม 2544)

- **ด้านคุณค่าทางสถาปัตยกรรม:** ชุมชนหลังวัดราชชนิตดา ยังคงปรากฏหลักฐานที่บ่งบอกถึงความเป็นพื้นที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ของกรุงรัตนโกสินทร์ไว้ให้ทำการศึกษา เช่น บ้านขุนโกวิทวิจิตรณ์ บ้านพระยาลักษณณ์มันๆ บ้านพระศรีสาคร โรงเรียนสุพมาศพิทยาคม ชุมประดู่ เรือนขนมปังขิง เรือนมะนิลา บ้านไม้พักอาศัย เป็นต้น ภาพที่ 2 เป็นภาพถ่ายทางอากาศของชุมชน ที่แสดงให้เห็นลักษณะโดยรวมของพื้นที่ที่มีการอยู่อาศัยอย่างหนาแน่น และปรากฏเรือนที่พักขนาดใหญ่ มุงหลังคาทรงปั้นหยา และหลังคาทรงมะนิลา หลายหลัง ภาพที่ 2 ถ่ายในช่วงราว พ.ศ. 2483 เนื่องจากมีการสร้างอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย (พิธีเปิดอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย 24 มีนาคม พ.ศ. 2483) และอาคารโรงเรียนสตรีวิทยา ซึ่งย้ายมาบริเวณถนนดินสอพูนยังไม่แล้วเสร็จ (เปิดโรงเรียนเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2484)

4.2 ขั้นตอนการสร้างภาพตัวแทนของการอนุรักษ์

เพื่อให้เกิดการตระหนักรู้และสำนึกด้านการอนุรักษ์ชุมชน ตลอดจนคุณค่าของพื้นที่ในฐานะการอนุรักษ์ของคนสามัญ ให้ดำรงอยู่ควบคู่กับการอนุรักษ์มรดกชาติ คณะผู้ศึกษาใช้กระบวนการสร้างการรับรู้ของพื้นที่ผ่านการออกแบบและนำเสนอแนวคิดในการสร้างความสอดคล้องเชิงพื้นที่ ประกอบด้วย

- การสำรวจจริงวัดและบันทึกสภาพอาคารสำคัญในชุมชน เป็นการเก็บข้อมูลเบื้องต้น จำนวน 39 หลัง โดยวิธีการสำรวจบันทึกสภาพในประเด็นต่างๆ ได้แก่ ลักษณะรูปแบบอาคาร จำนวนชั้น ขนาดของอาคารวัสดุในการก่อสร้าง การใช้ประโยชน์อาคาร เป็นต้น ร่วมกับการสอบถามผู้อยู่อาศัยถึงสภาพปัญหาและ

ภาพที่ 2 ชุมชนหลังวัดราชนัดดาในราว พ.ศ. 2483

ที่มา : ภาพซ้ายจาก Williams-Hunt Aerial Photos Collection Original from the School of Oriental and African Studies (SOAS), University of London, ภาพขวาจาก Digital Data from Center for Southeast Asia Studies (CSEAS), Kyoto University

ความต้องการในการปรับปรุงอาคารในปัจจุบัน และใช้เป็นฐานข้อมูลในการออกแบบ ปรับปรุง และซ่อมแซมอาคารในเชิงอนุรักษ์ (ภาพที่ 3)

- การนำเสนอแนวทางการปรับปรุงพื้นที่ เพื่อผนึกรวมประวัติศาสตร์และพื้นที่ทางกายภาพเข้าด้วยกันในฐานกระบวนการแห่งการสร้างสำนึกถิ่นที่ (Place making) โดยการสร้างพื้นที่ส่วนกลาง ได้แก่ ศูนย์ชุมชนในฐานะสถานที่ผนึกรวมชุดความหมายทางประวัติศาสตร์ของชุมชนที่กระจุกกระจายเข้าด้วยกันทั้งหมด

4.3 การส่งเสริมกิจกรรมในชุมชน

แนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนมีกรอบการดำเนินงานใน 2 ด้าน คือ ด้านกายภาพที่มีการปรับปรุงสภาพแวดล้อมของชุมชนและอาคาร และในส่วนด้านนโยบายต้องส่งเสริมให้เกิดนโยบายที่มีส่วนร่วมระหว่างผู้อยู่อาศัยในชุมชนให้ร่วมคิดร่วมสร้างมาตรการในการดูแลรักษาชุมชน รวมถึงการสร้างกิจกรรมให้เกิดความเคลื่อนไหวภายในชุมชน ได้แก่ กิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจสร้างราย

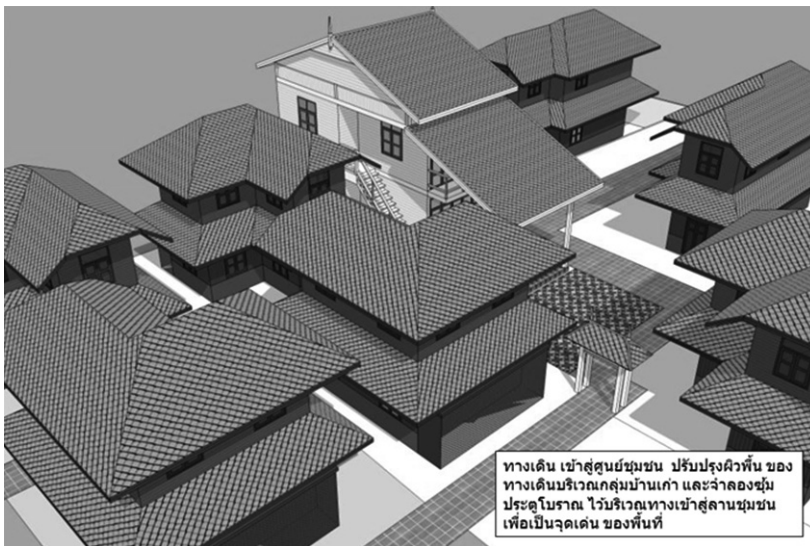
ได้ให้กับชุมชนจากการค้าขายหรือการท่องเที่ยว เชื่อมโยงกิจกรรมภายในชุมชนกับภาคีหรือชุมชนอื่นๆ โดยรอบเพื่อสร้างเครือข่ายและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ กิจกรรมปลูกจิตสำนึกผู้อยู่อาศัยในชุมชนโดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ให้มีความรักและหวงแหนมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน กิจกรรมด้านการบริหารงานชุมชนอย่างมีส่วนร่วม เป็นต้น การสร้างกิจกรรมให้เกิดขึ้นภายในชุมชนจะเป็นแรงผลักดันให้ผู้อยู่อาศัยได้พบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันอย่างสม่ำเสมอ และช่วยให้การดำเนินงานอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนสามารถก้าวเดินต่อไปได้อย่างยั่งยืน กิจกรรมที่ควรได้รับการสนับสนุนให้เกิดขึ้นภายในชุมชน เพื่อเป็นแรงขับเคลื่อนการฟื้นฟูและอนุรักษ์ชุมชนมีรายละเอียดเบื้องต้นดังนี้

- การส่งเสริมให้มีการศึกษาเชิงลึก และจัดทำฐานข้อมูลชุมชนอย่างละเอียด การเก็บข้อมูลเชิงลึกในทุกมิติของชุมชนเป็นพื้นฐานสำคัญในการทำความเข้าใจถึงที่มาในอดีต สภาพความเป็นอยู่ในปัจจุบัน และความต้องการในอนาคต ที่สามารถใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานสำคัญในการกำหนดแนวทางการดำเนินการด้านต่างๆที่สอดคล้องกับบริบทและสภาพของชุมชน

ภาพที่ 3 กระบวนการสำรวจรังวัดและบันทึกสภาพบ้านพระศรีสาคร
ที่มา : ณัฐวุฒิ อัครวิทวงศ์และคนอื่นๆ

ภาพที่ 4 ภาพจำลองการปรับปรุงพื้นที่ส่วนกลางสู่ความเป็นพื้นที่ส่วนกลางของชุมชน
ที่มา : ณัฐวุฒิ อัครวิทวงศ์และคนอื่นๆ

อย่างแท้จริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาพื้นที่ชุมชนที่เปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วม ซึ่งข้อมูลควรได้รับการเก็บในทุกมิติ ได้แก่ ข้อมูลประวัติศาสตร์ ข้อมูลครัวเรือน ข้อมูลเศรษฐกิจและสังคม ข้อมูลสภาพแวดล้อม ข้อมูลสภาพปัญหา ข้อมูลสภาพทางกายภาพของพื้นที่ ข้อมูลเชิงนโยบายที่เกี่ยวข้อง ข้อมูลความต้องการการพัฒนาในอนาคต เป็นต้น ซึ่งข้อมูลควรได้รับการเก็บทั้งในเชิงบรรยาย และการจัดทำแผนผังหรือแผนที่ประกอบ

- การส่งเสริมให้มีการจัดตั้งศูนย์เรียนรู้ในชุมชน ด้านประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรม เพื่อใช้เป็นที่จัดแสดงงานและข้อมูลที่ได้เก็บรวบรวมมาจากทางชุมชน เช่น ข้อมูลประวัติศาสตร์ครัวเรือน รูปภาพเก่า เครื่องมือเครื่องใช้เก่า เป็นต้น เพื่อแสดงถึงคุณค่าที่มีภายในชุมชน สร้างความตระหนักให้แก่ผู้อยู่อาศัย ได้รับรู้ความสำคัญของพื้นที่ซึ่งตนเองได้อยู่อาศัย โดยเปิดให้นักท่องเที่ยวและผู้สนใจเข้าชมได้ และจัดให้มีชาวชุมชนหมุนเวียนกันมาเปิด ปิด และดูแลความเรียบร้อยของศูนย์นี้ และสามารถใช้เป็นที่พักผ่อนหรือทำกิจกรรมของชุมชนในบางโอกาส
- การประสานภาคีเครือข่ายและเผยแพร่กิจกรรมของชุมชนร่วมกับหน่วยงานท้องถิ่น สร้างโอกาสประสานความร่วมมือกับภาคีที่เกี่ยวข้อง เพื่อจัดกิจกรรมการมีส่วนร่วม หรือกิจกรรมเสริมสร้างประสบการณ์การดำเนินงานอนุรักษ์และฟื้นฟูพื้นที่ย่านชุมชนเก่า ให้แก่ภาคประชาชนและผู้รับผิดชอบหลัก เพื่อเพิ่มพูนความรู้ความเข้าใจในเรื่องความสำคัญของย่านชุมชนเก่า ตลอดจนแนวทางการจัดทำมาตรฐานและสร้างความร่วมมืออนุรักษ์และฟื้นฟูพื้นที่ย่านชุมชนเก่าในภาพรวม

5. บทสรุป

ถึงแม้ว่าปัจจุบันการฟื้นฟูย่านชุมชนได้รับการสนใจและให้ความสำคัญมาจากหน่วยงานรัฐองค์กรพัฒนา หน่วย

งานท้องถิ่น และภาคเอกชนทั่วไปอย่างมาก เนื่องจากเป็นหลักฐานสำคัญที่บ่งบอกถึงการพัฒนาและการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ อาคารเก่าเหล่านั้นล้วนเป็นหลักฐานสำคัญที่มีคุณค่าในแง่ของประวัติศาสตร์ การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม รวมไปถึงการขยายตัวของชุมชนเมืองในอดีตด้วย

นอกจากนี้การฟื้นฟูย่านชุมชนดั้งเดิมยังมีส่วนช่วยในการส่งเสริมและพัฒนาเศรษฐกิจของย่านเมืองเก่าโดยใช้กลไกทางการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์เข้ามามีส่วนร่วมผลักดันให้เกิดประโยชน์กับชุมชน แต่อย่างไรก็ตามการฟื้นฟูชุมชนดั้งเดิมมักประสบปัญหาในเรื่องของกลไกการดำเนินการฟื้นฟูซึ่งยังขาดการดำเนินการที่เป็นระบบ พื้นที่ย่านชุมชนดั้งเดิมแต่ละแห่งจะได้รับการดูแลรักษาแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับความสนใจของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ว่าให้ความสำคัญมากเท่าใด ถ้าพื้นที่ที่ไม่ได้รับการดูแลเอาใจใส่ก็จะทำให้สภาพทางกายภาพสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรมของย่านชุมชนดั้งเดิมนั้นเสื่อมสลายลงไปจากผลแห่งความเปลี่ยนแปลงของการพัฒนาในที่สุด

จากการดำเนินการเพื่อฟื้นฟูชุมชนวัดราชนัดดาที่เป็นกรณีศึกษานี้ คณะผู้ศึกษา พบปัจจัยที่เป็นสิ่งกำหนดในการวางแผนทางการอนุรักษ์ให้เกิดขึ้นในอนาคต ได้แก่ 1) ความสามารถในการกำหนดและขับเคลื่อนมรดกของชุมชนซึ่งประกอบด้วยมิติการขับเคลื่อนเชิงประวัติศาสตร์ทั้งของสิ่งปลูกสร้างและบุคคล 2) ระดับของความตื่นตัวของพันธมิตรและเครือข่ายการอนุรักษ์ อันหมายถึงการเชื่อมโยงพลังของแนวร่วมด้านการอนุรักษ์และการสร้างพื้นที่ให้เกิดการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์ อาทิ การสร้างพื้นที่สื่อสารสาธารณะ การสร้างกลไกการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และ 3) ความชัดเจนในความมั่นคงของที่ดินซึ่งมีส่วนกำหนดระดับของการตื่นตัวภายในชุมชนต่อประเด็นด้านการอนุรักษ์

นอกจากนี้แนวความคิดสำคัญอีกประการหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการฟื้นฟูย่านเมืองเก่า คือ กรอบของการพัฒนาพื้นที่ย่านเมืองเก่าตามคำว่า “Living Heritage” หมายถึงมรดกทางวัฒนธรรมที่มีการใช้ประโยชน์อย่างต่อเนื่อง

โดยมนุษย์ไม่ว่าทางใดทางหนึ่ง โดยสามารถสรุปได้ว่า ใน การฟื้นฟูย่านเมืองเก่าจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนและชุมชนเป็นหลัก เนื่องจาก เป็นปัจจัยสำคัญยิ่งสำหรับการจัดทำแผนอนุรักษ์ฟื้นฟู และแผนงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับมรดกทางวัฒนธรรมใน พื้นที่ย่านเมืองเก่านั้นๆ

พื้นที่ตั้งของชุมชนในย่านเมืองเก่าซึ่งเป็นที่ดินของ สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์หลายแห่ง ถึงแม้ว่าหลายแห่งในปัจจุบันมีลักษณะเป็นแหล่งเสื่อมโทรม และมีความแออัด หากแต่ยังมีอาคารเก่าที่มีคุณค่าหลงเหลืออยู่ และมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชน อัน ถือได้ว่าเป็นชุมชนที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรม จึงควรมี การการจัดทำแผนเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูเหล่านี้ เพื่อ หาแนวทางที่เหมาะสมในการพัฒนาที่อยู่อาศัย ระบบ สาธารณูปโภค โครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจภายใน ชุมชนให้มีความยั่งยืน และยังเป็นประโยชน์ในการบันทึก ข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และสถาปัตยกรรม เช่นเดียวกัน ซึ่งผลลัพธ์จากการศึกษาพบว่าการดำรงอยู่ ของมรดกชุมชนท่ามกลาง วาทกรรมมรดกชาติมีโอกาส ที่จะเกิดการอยู่ร่วมกันได้ในลักษณะพหุลักษณะ โดยไม่ จำเป็นต้องเกิดในลักษณะการเลือกแสดงภาพตัวแทนของ พื้นที่แบบเอกลักษณะเชิงเดี่ยว คณะผู้ศึกษามีข้อเสนอแนะ ต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง สองประการ ดังนี้

- 1) เจ้าของที่ดินควรมีส่วนในการกำหนดทิศทางการ พัฒนาให้ชัดเจนในสองด้าน คือ
  - 1.1 ด้านแนวทางการพัฒนาที่เน้นการผนวกเอา ความคิดเห็นของคนในชุมชนเข้าเป็นส่วนหนึ่ง ของกระบวนการพัฒนา โดยส่งเสริมและ กระตุ้น ตลอดจนการสร้างโอกาสให้เกิดการ ริเริ่มกิจกรรมที่เกี่ยวข้องการขับเคลื่อนอัตลักษณ์ ของชุมชน
  - 1.2 ด้านความมั่นคงบนที่ดินของคนชุมชนที่ควรมี แนวทางชัดเจนในแนวนโยบาย ทั้งในด้าน ระยะเวลาของสัญญาเช่าและอัตราค่าเช่า
- 2) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (กรุงเทพมหานคร) ควรมีส่วนในการเป็นภาคีในการริเริ่มการอนุรักษ์ใน ความหมายอื่นๆ นอกเหนือจากการขับเคลื่อนสมบัติ

แห่งชาติแต่เพียงมิติเดียว อันจะมีผลทำให้เกิดการ มองพื้นที่ประวัติศาสตร์เพื่อรับใช้ปัจจุบันควบคู่ไป กับการรับใช้อดีตมากยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

- กำธร กุลชล และ ทรงสรรค์ นิลกำแหง. “วิวัฒนาการทาง กายภาพของกรุงรัตนโกสินทร์ฝั่งตะวันออก : ตั้งแต่ก่อน เริ่มสร้างกรุงจนถึงสมัยเปลี่ยนแปลงระบบการ ปกครอง.” *วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากรฉบับพิเศษ* (2525): 221-243.
- ชนากร สวารักษ์. สัมภาษณ์โดยผู้เขียน. 14 มิถุนายน 2555.
- ปราณี กล่ำส้ม. “เมื่อวันวานที่ย่านถนนดินสอ.” *เมืองโบราณ* 27, 1 (ม.ค.-มี.ค. 2544): 122-131.
- ยงธนันตร์ พิมลเสถียร. “ประเด็นวิกฤตเรื่องการอนุรักษ์ชุมชน ประวัติศาสตร์ในเมือง.” *หน้าจั่ว ว่าด้วยประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรมและสถาปัตยกรรมไทย* 9 (2556): 101-118.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่ง ชาติ. *โครงการศึกษาวิเคราะห์ เสนอแนะแนวทางการ รักษา ฟื้นฟูและพัฒนา ย่านประวัติศาสตร์บริเวณพื้นที่ ถนนราชดำเนินโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2553.
- สำนักผังเมืองกรุงเทพมหานคร. *แผนที่ชุมชนกรุงรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ: สำนักผังเมืองกรุงเทพมหานคร, 2547.

- Ardugsa, W. "Mount Sumeru' and the New Thai Parliament House: The 'State of Exception' as a Paradigm of Architectural Practice." *Najua: Architectural History and Thai Architecture* 10 (2013): 102-129.
- Bettioli, C. "Architectural Preservation or Social Preservation?" *Journal of the Faculty of Architecture, KMITL* 5, 1(2007): 40-49.
- Deleuze, G. and Guattari, F. *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*. Minnesota: The University of Minnesota Press, 1983.
- Foucault, M. *The Archeology of Knowledge*. London: Routledge, 1972.
- Hammami, F. "Conservation under Occupation: Conflictual Powers and Cultural Heritage Meanings." *Planning Theory and Practice* 13, 2 (2012): 233-256.
- Harvey, D.C. "Heritage Pasts and Eritage Presents: Temporality, Meaning and the Scope of Heritage Studies." *International Journal of Heritage Studies* 7, 4 (2001): 319-338.
- Heathcott, J. "Heritage in Dynamic City: The Politics and Practice of Urban Conservation on the Swahili Coast." *International Journal of Urban and Regional Research* 37, 1 (2013): 215-237.
- Light, D. and Dumbraveanu-And one, D. "Heritage and National Identity: Exploring the Relationship in Romania." *International Journal of Heritage Studies* 3, 1 (1997): 28-43.
- Munasinghe, H. "The Politics of the Past: Constructing a National Identity through Heritage Conservation." *International Journal of Heritage Studies* 11, 3 (2006): 251-260.
- Mydland, L. and Grahn, W. "Identifying Heritage Values in Local Communities." *International Journal of Heritage Studies* 18, 6 (2012): 564-587.
- Navapan, N. "Absolute Monarchy and the Development of Bangkok's Urban Space." *Planning Perspective* (2013): 1-24.
- Pendlebury, j., Short, M., and While, A. "Urban World Heritage Site and the Problem of Authenticity." *Cities* 26 (2009): 349-358.
- Silverman, H. and Ruggles, F.D. *Cultural Heritage and Human Rights*. New York: Springer, 2007.
- Sirisrisak, T. "Conservation of Bangkok Old Town." *Habitat International* 33, 4 (2009): 405-411.
- Tantinipankul, W. "Thailand's Neglected Urban Heritage: Challenges for Preserving Cultural Landscape of Provincial Towns of Thailand." *International Journal of Tourism Anthropology* 3, 2 (2013): 114-129.
- Teo, P. "The Limits of Imagineering: A Case Study of Penang." *International Journal of Urban and Regional Research* 27, 3 (2003): 545-563.
- Usavagovitwong, N. "Labyrinth of Modernity." *ASA—Journal of Architecture* 03 (2013): 90-97.
- Vale, L. J. *Architecture, Power, and National Identity*. New Haven, CT.: Yale University Press, 1992.
- Waterton, E. and Smith, L. "The Recognition and Misrecognition of Community Heritage." *International Journal of Heritage Studies* 16, 1 (2010): 4-15.